Orlivna, Halyna
Pered bramoiu

PG
3948
O74P4

ГАНИТА ОРЛІВА

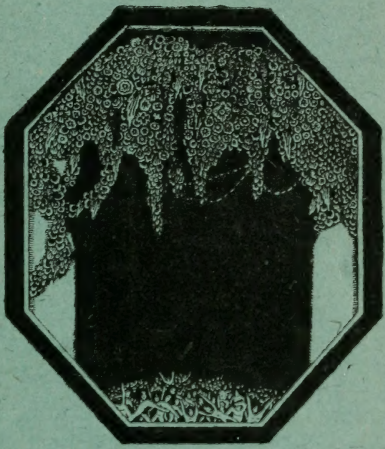

ПЕРЕД БРАМОЮ

ПКОВЖУК

From the Collection
of the late

JOHN LUCZKIW

I. A.

ГАЛИНА ОРЛІВНА

PERED

Перед Брамою

НОВЕЛІ.

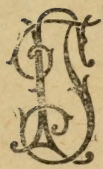

ЛЬВІВ-КИЇВ, 1922.

ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“.

PG
3948
O74P4

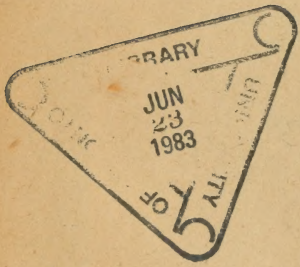

ДРУКАРНЯ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидорака.

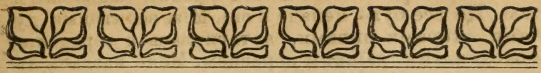

ЛИПОВИЙ ХРЕСТ.

Одного тихого, літнього вечора, в той час, коли ні одна жива людина вже не наважувалась переступити цвинтарну браму, похилі хрести над могилами, сумно між собою розмовляли.

Першим почав говорити великий дубовий хрест. Він довго і нудно оповідав про своє многолітнє життя, про ту значну ролю, яку він відогравав і нарешті про того генерала над яким він стояв. Він говорив про себе вже не перший раз і всім це дуже обридло.

Далі заговорив маленький березовий хрестик. Він міг би також де-що оповісти, але був несміливий і не володів даром слова. Його історія була дуже коротка і дуже сумна: стояв він над умерлим від тифу стрільцем. Ніхто про ту могилу не знав і, поставлений на швидку руку хрест, схилився вже на бік.

— Брати, мої, озвався з під муру, середніх розмірів, липовий хрест, — я також хочу поділитись з вами своїми згадками. Я, от, вже цілий рік стою між вами, а ніхто від мене не почув ще ні одного слова про моє життя, ніхто не знає, як я вмер, як я попав сюди, щоб розділити долю того, над ким стою тепер. Так, ми тепер обидва мерці — як той, що лежить під мною, так і я, що мушу стояти над ним, аж поки могильні черви не підточать мене і поки не схилюсь земним поклоном...

* * *

Перші роки свого життя я ледве, ледве пам'ятаю. Це все було неначе в сні. Між велитнями дубами, старими липами, витягнулась я серед лісу молоденьким, наївним деревцем. Мене назвали липою. Як довго я росла, того вже не пам'ятаю. Знаю лише, що в один осінній день, чиїсь руки викопали мене, поклали поруч з другими, такими-ж маленькими липками, і кудись повезли.

Нас всіх розсадили на полі над якимсь широким шляхом.

На диво ми скоро виростали і швидко почали зватися „Липовим шляхом". — Та хто із вас не знає „Липового шляху?!"

* * *

Роки йшли... Багато, дуже багато надивилась я в молодих своїх літах!.. Бували дні, такі святочні! По шляху, як вихори пролітали якісь люди в червоних жупанах і, здавалося, що від самого сонця вони забрали проміні собі...

Гуляли хлопці...

Скільки вже літ пройшло не знаю; ми все росли й росли. Червоні жупани зникли десь, натоміць з'явились картузи і мова вже якась чужа лилася з уст сірих людей, що йшли щоденно кроком в крок.

* * *

Проходили літа... Ще раз з'явилися червоні жупани... Вони йшли і їхали з святочним виглядом і зі свяченим у руках, і буйною відвагою в очах...

А потім, за кілька днів, ми з сестрами ридали, коли їх везли зранених закутих, у кайдани...

Після того червоні жупани вже більше не з'являлися на нашому шляху...

* * *

Які сумні, які буденні пішли за днями дні. Приходила весна, минало літо, осінь і знов весна... Я все стояла, кожної весни розвивалась, зеленіла і ждала чогось...

Чуда ждала...

Десь там далеко йшло життя, а ми стояли і більше не росли. Лише иноді, бувало, переїде селянин на возї, підохочуючи батогом уперту конячину. Бувало иноді і пан якийсь проїде, призирливо розлягшись в фаетоні...

* * *

А час ішов і ми вже перестали ждати.

Аж ось однеї ночі, вже на світанку, ми були збуджені якимсь трівожним дзвоном. Спершу ми не могли зрозуміти, що сталося. На нашім листю заграли відблески недалекої пожежі і слідом за тим зачервонілася частина неба на сході. Через хвилю вже пів неба палало в огні, в шумі пожежі лунали якісь страшні крики, хоч не можна було знати, чи то був крик жаху, чи радости...

Вже розвиднювалося, як той крик став голосніщий і помалу наблизився до нас.

На повороті нашого шляху, побачили ми дивне видовище... — Юрба людей у білих свитах, в сорочках, із вилами, косами й сокирами в руках кудись шалено бігла.

Були тут молоді, були старі, були жінки і діти. Всі вони бігли, бігли, бігли... Всі вони рвалися вперед, кричали, збивали одне одного з ніг, когось кляли, комусь погрожували і знов несамовито кричали...

Тоді настав такий час, коли дні перестали ріжнитись від ночі...

Пригадую, як у кошмарнім сні, що якісь дивовижні вояки у свитах, з рушницями йшли поуз нас, пам'ятаю ще розгублені облича тих, кого вони гнали, як вони бігли роздягнені і босі

і в дорогих сорочках... Ще й досі в мене перед очами бліде, блакитноке личко підлітка-панни, яка про щось благала людину в свиті. Але свита на просьби не вважала і, навіть, бачила я, як разів двічі він штовхнув блакитнооку панну своїм здоровим кулаком в ніжну, поблідлу шийку.

* * *

Пригадую ще той мент, коли побачила я, вперше після стількох років, червоні жупани. Спершу я думала, що це був тільки сон. Вони, ті самі червоні жупани, ті самі високі шапки, той же шалений огонь в очах, та ж сама відвага!.. Тільки не знаю, з ким тепер вони не боролися. Здається, що зо всіма: з тими, що в сірих шинелях, і з тими, що були у довгих чорних киреях із звірячим виразом очей...

Казали сестри, що десь далеко відбувався бій, але де, з ким, того не знали ми. Червоні жупани боролися завзято і гаряче. Часами вони на декілька днів зникали десь, а потім знов з'являлись і, здавалось, ніяка сила їх не могла перемогти.

* * *

Одного разу, весняним ранком зачервонілося поле від жупанів. Стрункими рядами йшли вони без кінця й краю. Потім зупинилися, стали на шляху і розставили гармати. Одну поставили якраз коло мене. При кождім стрілі з неї, я вся траслася, а бідне моє листя так і сипалось до долу.

Вирівнявшись у довгі низки, червоні жупани розсипалися по полях і рушили вперед..

Довго дивилась я в їхні спини, аж поки вони заховались за горбом.

Люде, коло гармат говорили, що „ті" були вже близько коло „наших", вже на шляху, за якимсь фільварком. Почулись стріли. Стріляли

поволі, не поспішаючись, як з цього, так і з того боку. Сонце стояло вже високо, а стріли не збільшувались і не зменшувались, ніби прислухались один до одного.

Нагло вибухи замовкли... Настала дивна тиша, навіть птиця не летіла, навіть ні оден мій лист нерухнувся. Не знаю чому, але мені тоді здавалось, що ця тиша тягнеться нестерпимо довго. Певне так здавалося й жупанам, що були тут, коло гармат. Ніхто з них в той час не вимовив ні слова, тільки один напружено дивився вдалечінь і раптом зблід, затрясся весь і скрикнув придавленим голосом:

— Коней!..

Схилившись потім до старшого і промовив:

— Пропали всі!...

В одну мить запрягли коней. Одначе чогось чекали. Коли ж приїхав чоловік на спітнілому коні і крикнув щось, то в мент не стало ні людий, ні коней, ні гармат. Курява піднялась і закрила все навколо...

Коли вона розвіялась, то я могла бачити світ, то перед моїми очами видовище, якого я ніколи не забуду: червоні жупани бігли скрізь по шляху, по полі, по ярах, скрізь, скрізь і куди можна було тільки кинути оком, а слідом за ними гналися якісь вершники. Їх галас і крик доповнював загальне безладдя. Цих вершників було двічи більше від жупанів, але жупани завзято боронились... Одначе перемогли вершники і багато з них лягло вбитими, ще більше раненими і тільки невеличка купка спромоглася якось утриматись і відбивалася ще від ворогів, які намагалися звідусіль її оточити. Було це на шляху, близько мене. Все меньшала й меньшала купка, все більше червоних плям лишалось на шляху і лиш один, якийсь півбожевільний, стріляв з рушниці. На нього наступали три ворожі шаблі. Від-

ступаючи назад, він спинився коло мене. Опершись об мій стовбур, він хотів умерти тут, щоби не здатися в полон. Одному з вершників, як видно, обридла ця гра і він, заїхавши якось збоку, вдарив його по голові... І не зойкнув юнак! Похитнувшись, в останнє підняв до неба руки і схилився до долу.

Вершники поїхали далі, а я схилилася і дивилась в мертві очі вбитого. Це був юнак з чорними, роскішними кучерями. Лице одразу втратило і ту божевільну відвагу, яку мало перед смертю і муку останньої хвилини. — Воно лежало ясне, спокійне, нерухоме, з якоюсь дитячою усмішкою...

* * *

Уже заходило сонце, коли почулися голоси тих, що вертали назад завершивши своє діло. Везли ще де кількох звязаних людей у жупанах. Побачивши юнака, що спав вічним сном коло моїх ніг, оден з них зліз і вдарив його ногою. Тіло якось покірно і мягко піддалося.

Почулась безсоромна лайка верхівця. Зупинились. Роздягли юнака до сорочки і так лишили голого з розкиненими руками і зверненими в небо очами...

Так я пробула з юнаком ще цілу добу. Я стояла, а він лежав коло моїх ніг.

На другий день прийшли люде з сусіднього села і довго розглядали трупа. Порадившись, вирішили поховати його на свойому цвинтарі. Приїхали возом, підняли, поклали безвладне тіло. Потім почали щось радитись з приводу хреста. Обдививши навкруги усі липи, старший з них зупинив свої очі на мені:

— Одю рубайте!

І один за одним почали наносити мені рани; мучили довго і нестерпимо, аж поки я не впала так само, як перед тим упав юнак. Тоді обтяли

всі мої гілки й поклали на другого воза... Повезли... Я не знаю, як це люди не розуміли, що везуть два трупи?.. Але у них, правда, якісь свої, незнані нам, почування.

* * *

На похорони зійшлось усе село. Поховали його з тим, щоб потім вже ніколи не навідуватися до самотньої могили і не покласти з любовю віночка з польових квіток.

Мене поставили у головах і заставили одного розділяти самотність юнака... І, от, вже цілий рік, відірвавшись від всього світа, стою над мертвим, — сам зчорнілий труп. Ніхто до нас не прийде з того боку, брати, ніхто не скаже, чи ще блукають по світі жупани, чи вже їх всіх задавила земля... — Скажіть, брати, ви може чули щось, бо до вас ще й досі ходять люде!...

Ніхто не відповів йому: погордливо стояв дубовий хрест, журливо похиливсь березовий, байдужно мовчали всі инші...

Тернопіль 18. V. 1921 р.

„ПОДЯКА“.

В кімнаті пані Ірени було затишно і тепло. В кожнім куточку було помітно мистецьку руку господині, що з нічого зуміла зробити для себе захистне кубельце. Вечеріло і в кімнаті стояв півморок. Дріжачий світ виходив тільки з маленького коміника, в який Ірена час від часу підкладала дрова. Сама вона сиділа тут же в кріслі і зіщулевими очима дивилась на огонь.

По кімнаті широкими кроками ходив високий мужчина років 30-ти і нервово то скидав, то знову накладав pensnée на свій тонкий, з легкою горбиною, ніс.

— Я не нариваюсь на отвертість, Сергій — мягким контральтовим голосом заговорила Ірена — але коли ви самі хочете мені все розповісти, то я слухатиму уважно, бо ви самі знаєте, як цікавить мене все те, що торкається вас.

— Так, так, Ірено, ви мій старий друг, і тому вам я можу сказати те, про що нікому досі не розповідав... Ваш голос звучав іронією, коли ви мене спитали чи щасливий я в своїм особистім життю... Ви самі звичайно, Іро, розумієте, що — ні! Безумовно — ні!.. Але я хочу, щоби ви зрозуміли поступову еволюцію цих 8-ми років, що ми не бачилися, найкращих років мого життя... Звичайно, у вашій памяти, так само, як і в моїй, ще живі спогади про підпільну роботу і конспіративне життя, в якому ми проводили підготовчу ро-

боту до 1905-го року. Тоді ми всі віддавалися справі, не знаючи спочивку, не оглядаючись ні на одну мить на своє особисте життя. Не раз тоді, під час роботи, мої очі звертались до вас. Так, так, Іро, навіщо критись!. Але я вважав, що не маю права давати цьому почуванню розгортатися.

Час ішов і наближалися дні свят і катастроф. Пригадуєте собі той терористичний акт, що скінчився військовим судом наді мною і вироком пятнадцятилітньої каторги?..

В перші дні, дні піднесення нервів, — дні екзальтації, трудно було відчути весь жах присуду. Спочатку суд, горячі, співчуваючі очі товаришів, — здається і ваші, Іро!.. Ні, те страшне прийшло значно пізніще. Цей рік сидіння в тюрмі, в чужому місті, в одиночній камері, потім ці етапи і знов тюрма на Сибіру!.. Ці безконечні безсонні ночі, коли тюрма здається могилою, а ти — живцем закопаним в ній!.. Той, хто покараний на рік, на два — в того є надії, але пятнадцять років — це-ж ціле життя і як би я навіть діждався свого звільнення, то, здавалось, само небо мусіло втратити свій колер за цей час...

І от уявіть собі моє здивовання, коли в один сірий, жовтневий день, мене раптом викликали на побачення В першу мить я був певний, що вийшла помилка. — Кому-б тут, на далекому Сибіру, де ні душі знайомої в мене немає, прийшло в голову відвідувати мене!.. А всеж таки пішов з якоюсь надією в серці. Стаю за перегородку і раптом бачу її — Ліну!..

Іро, я три роки не бачив знайомого облича і якби передомною встав тоді цілий сонм красунь, то вони-б мені не здались такими незрівняними, такими милими і безкінечно рідними, як в той час вона!..

Наше побачення продовжувалось тільки пять хвилин. За цей час я встиг почути, що вона сюди

приїхала тільки для мене, допомогти мені нести мою долю...

Не пам'ятаю, як я дійшов до камери, не памятаю, що робив в той день, знаю тільки, що не спав цілу ніч, знаю тільки, що потім ждав, як свята — побачення.

Так вона приходила разів пять і ми що разу бачилися через дві перегородки. Тепер я знов не спав ночі, але то вже була зовсім инша безсонниця. Я мріяв... Іро, це треба висидіти довший час в тюрмі, щоби зрозуміти, як там швидко і безкінечно можна закохатись! І для цього зовсім не треба бачити людину коло себе, чути її голос... Ні, для цього треба тільки уявляти. Але мрії людини, яка так довго абстраґує світ, дуже тендітні і ніжні, тому часто буває, що зустріч з ідеалом порушує всі мрії і нищить всі воздушні пляни.

Якимсь робом удавалось передавати їй листи. Ви би зараз не повірили, що це я їх писав. Звідкись бралось натхнення, образність! Проте я про свої почування майже ніколи не писав; за більшістю це було виливанням того, що накипіло на душі за ці три роки. Це було нестримне бажання поділитися з живою їстотою — женщиною, яку я звичайно з'ідеалізував в своєму гарячковому мозку. Писала й вона мені, але листи були самого звичайного інформаційного характеру. Вона дуже енерґійно клопоталася про те, аби мене було відпущено на „вільне поселення" і хоч цього було дуже важко добитись і хоч знав я наперед, що це робиться не так швидко, але серце почувало якусь опору і завмірало передчуттям сп'яняючого аромату волі.

Одного разу мене покликали на побачення, але вже не до перегородок, а до канцелярії. Я ішов, хитаючись, мов п'яний. Нарешті... от зараз те станеться: я її побачу... Війшов і зупинився... До мене назустріч ішла жінка років тридцяти пяти,

з сухим, блідим, зморщеним лицем; ішла з простягненими руками.

Вітаючись з нею і тиснучи їй руки, я почув що в голові і в грудях стало якось надзвичайно порожньо.

— Це вона?!.. Невже вона, та сама, що бачив її спочатку через дві перегородки, а потім у мрійних снах?!.. Так, так, згадую, та-ж вона й тоді, коли я її знав ще на волі, не була гарною, але тоді принаймі не було цих зморщок під очима. Та ще ця нікому непотрібна пудра, що так убого лягла між зморшками... Пху, Боже, які дурниці мені лізуть до голови, яке це все має значіння, раз передомною — людина!... Тим тепліще я з нею говорив і тим міцнійше стискав її руки.

— Як же вам вдалося дістати таке побачення?

Вона просто глянула в очі: — Я сказала, що я ваша наречена. Це, звичайна формальність — додала вона, злегка змішавшись.

Побачення повторювались все частіще. Щиро скажу, що тепер вони мені не приносили тієї радости, що перші. Листи мої до Ліни були повні вдячности і теплоти, але не того вже запалу, яким горіли давніще. Дні мого звільнення наближувались і разом з ними наближувалась друга подія, яка неминуче мусіла статись. Якось, наче між иншим, вона сказала, що для дозволу вийти на „вільне поселення“ треба зробити ще одну „формальність,“ — розуміється, тільки формальність, — одружитися з нею. Инакше ніякі клопоти не поможуть..

Всієї боротьби своїх ріжнородних почувань я не берусь тут зараз викладати. Я почував, що вхожу в якусь кімнату, в якій нема ні дверей, ні вікон...

Але, все-ж таки, зовнішньо, ми рішили цю справу дуже швидко, на диво швидко, так, наче діло йшло не про наше майбутне, а тільки про ма-

леньку „формальність“. Так принаймі упевняла мене вона, так хотів думати і я.

Нарешті весною одного дня нас вінчали в тюремній церкві і відпустили мене мешкати разом з нею.

В перші дні я думав, що збожеволію. Я задихався від чистого повітря; я майже ні з ким не говорив і тільки все ходив і ходив по місті, по лісах. Мені хотілось випробувати силу своїх ніг.

Правду кажучи, за цих пять-шість днів я не вів ні одної балачки з Ліною. Тільки за де кілька часу в мені прокинулось бажання говорити. І я говорив, говорив безкінечно, не помічаючи, чи слухає мене хто, чи ні, не вважаючи, що говорю лише сам. Бачили ви коли небуть людину, яка тільки що вийшла з тюрми? — Їй ліпше не попадайтесь, бо заговорить вас на смерть. У мене, що провів чотири роки, мов у поганому сні, не були ще остужені революційні пориви, я не міг погодитись з реакцією, з якою так мирилися всі ви; я горів і плянував... Тілько значно пізнійш помітив я, що Ліну дуже мало цікавлять всі ці пляни. Революція, в котру вона була втягнена, захоплювати її перестала і вона рахувала, що вповні віддала їй дань тим, що відсиділа колись три місяця в Лук'янівській тюрмі. Чим далі тим усе частіш запитуючо вдивлялась вона в мене, і її, вже в'янучі очі не раз піднімались на мене з якімсь дивним виразом...

Відмого першого почування до абстрактної Ліни не лишилося і сліду. Перші-ж наші побачення „безперегородок“, розвіяли мої мрії. Воля ж мене зп'янила і я зовсім був далекий від всяких думок про яку небудь близкість з Ліною. В мене було глибоке почуття пошани і подяки до тої істоти, котра вирвала мене на волю, з цих страшних обіймів тюрми. Але даю вам слово, Іро, що коли, через де який час, сталося наше зближення, то в цьому був винен абсолютно не я...

Сергій нервово запустив обидві руки в свої русяві кучері...

— Ну, і от власне з того часу почалося для мене внутрішнє пекло, — пекло, про котре ні одна душа не знала, і яке я носив один в собі... З обіймів тюрми я попав у найстрашнійщі обійми женщини, яку я не любив, але якій я мусів бути вдячним...

Чим далі, тим більш і більш Ліна виявляла убогість своєї душі і чим далі, тим більш була рішуча в своїх вимогах. З того памятного для мене вечора, вона наче придбала якісь права і помалу почала ними користатись, як деспот.

Я не мав права писати собі, коли хотів, я не міг йти на прохідку, як то я любив робити, з рештою я не міг навіть сидіти довго по ночах. І що головне, так це те, що це все робилось так м'ягко, наче не примусово, навіть „для моєї користи".

З почутя делікатности і подяки, так Іро, можете усьміхатись, з почуття подяки — я їй уступав.

Але особлива мука моральна наступила з того моменту, як Ліна почула, що буде матірю. Мушу сказати, що це мене наче по голові вдарило. Я не міг ніяк згодитися з тим, що наслідком наших таких непевних відносин — може бути дитина. Це рвало мій мозок і кричало несамовитим протестом. Ліна-ж з того часу буквально раділа. З своїми таємно — надійними очами, вона нагадувала двадцятилітню молоду женщину, яка почула в собі перший рух дитини Це так не гармонувало з її роками і зім'ятим лицем і це мене ще більше дратувало й нервувало.

Мені здається, що як би не ця безкінечна боротьба за їстнування, яку мені прийшлось провадити, то наше спільне життя здалось би буквально другою каторгою. Але я мусів дбати

про щоденний кусень хліба, мусів напружувати всі свої сили і так забував дійсне.

В таких обставинах і народився наш син. Не можу сказати, щоби я віднісся цілком байдуже до цього народження; в мені навіть пробуджувалося якесь нове почуття, але мене одразу-ж охолодило слово „повинен". Я був „повинен" доглядати дитину, я був „повинен" не дивитись ні на що инше, ні про що инше не думати, навіть любити дитину і то я був „повинен"!.. Натурально, що це все не могло сприяти свобідному розвиткові мого батьківського почуття.

Так потяглися дні, місяці, роки. Хлопець ріс нервовий, вередливий. Завдяки нерівности материної натури, в ньому прокидався иноді буквально гістерик. Пробував було взятися за його виховання, але мій авторітет одразу-ж було підірвано і на тому все скінчилось...

Нарешті рік революції виніс мене знов сюди і в мене закрутилась голова. Думав, що нарешті прикладу рук до великого діла!.. Як ви самі знаєте, мене одразу поставили на чолі важної справи. Знаєте ви також мою неустанну роботу; моя енерґія, здається, вийшла притчею в язиціх, але ви думаєте, що мене дійсно так ця робота захоплює, думаєте, що я здатний зараз творити? — От власне, що я переконався, що в мені убито всяке творче начало. Хто його вбив; чи я сам, чи хто другий — не знаю. Знаю тільки, що я в один день з жахом зконстатував своє повне духовне безсилля. — І знаєте до якого я висновку прийшов?..

Сергій зупинився і нервовим рухом скинув pensnée.

— У всьому, Іро, винно оце саме примусове почуття проклятої подяки!..

Тепер він ходив по хаті, мов загнаний звір, кидаючись з кутка в куток.

— Так, так, от воно, отте, що вбило мене, що знищило мої мрії, мою радість життя, мою енергію. Я не кажу, що я якраз мусів бути щасливим, хоча, зрештою, — кождий із нас має право рахувати на щастя, — але я кажу навіть не про те. Я тільки хочу, щоби ви зрозуміли, що це почуття „подяки“ відібрало від мене всі можливости, позбавило мене всяких проявів протеста, примусило тихо сидіти і бути „вдячним“... А яке це прокляте почуття, — страшніще ненависти, рабства!.. гірше

Останніх слів вже не можна було розібрати. Сергій, схопив голову обома руками, підбіг до вікна і міцно, — міцно притулив чоло до холодної шиби. З осіннього неба дивилась на нього холодна ніч.

— Сергій!.. — зашептав голос ззаду.

Дві м'ягких руки лежали на його плечах. Він обернувся. Два темних ока дивились близько — близько.

— Сергій, невже ніколи, ніколи не скините ви з себе ланцюгів?!..

Він взяв її теплі руки в свої. Тепер його лице було спокійно-скорбне. Тихо підніс її руки до уст.

— Здається, Іро, що вже ніколи... — ледве чутно прошепотів.

За вікном падав дрібненький дощик, а в комінику догоряли останні вогники.

1921 р. 1. листопада, Львів.

ПАВУТИННЯ.

(Моїй мамі).

Вже шостий день, не перестаючи, зараз же коло села, ревуть гармати Їх стріли гудуть вдень і вночі. Цокотання кулеметів стало чимсь звичайним і, здавалося, як би так воно замовкло, то це була б якась неприємно разяча тиша.

В кожній хаті було повно червоних. Вони вже восьмий день були повноправними господарями села; про це свідчили те, як розпачливо верещали по хлівах поросята, як покірно хилили голови барани під ножем хоробрих вояків. Справжні господарі, або повтікали, або заховавшись по куточках, сумно дивилися, як гине добуте їхнім потом, майно. Все, від „старших“ і до „звичайних“, було п'яне. В е це кричало, вимагало і творило неймовірний галас, що дратував вуха напружував нерви, знесилював усі думи, запаморочував голови.

— Пані, йдіть до нас, баба кінчаються! — прошепотіла, прибігши до мене в школу, задихана дівчина.

На селі медичної помочи ніякої. Приходиться користатись своїми примітивними знаннями. — Пішла за дівчиною.

Хата, куди ми війшли, була повна червоних, Від диму, який застеляв геть всю хату, в першу мить нічого не можна було розібрати, Червоні ижали одягнені в шинелі на лавках і на підлозі

так що годі було розібрати, де кінчались ноги одного і починалась голова другого.

Дівчина показала рукою на запічок, звідки було чути тихий, придавлений стон.

Я звернулась до старшого:

— Чи не можна було-б перевести куди инде товаришів, бо тут уміраюча.

Ну, что ж, ежели умирающая? мы ей умирать не помѣшаем! — почулося з сусідньої лавки.

— Вы кто ж такая, докторша будете? — з недовір'ям спитався старший.

Прийшлось вжити чимало доказів та резонів, заки вони дійсно вибралися з хати.

Материнчиха лежала на лежанці коло печі, замотана вся в рядна і тихо стогнала. Її старечі, запалі очі, дивилися десь з глибини, запалені якімсь дивним вогнем. При світлі каганця, якось особливо виділялись і зупиняли погляд її зморщені, сухі, кістляві руки. Час від часу, водила ними у повітрі, ніби хотіла когось одігнати або щось одірвати, одіпхнути од себе. Горячкові уста щось не перестаючи шепотіли.

— Бабусю! — нахилилась я над нею.

— Чого, чого вам всім від мене треба?.. А! знов прийшли, і тепер не даєте спокою!..

— Бабусю, Бог з вами! Це я!

Лице її стало напруженим, очі на мить спинились на мені і, раптом, прийняли питомий їм вираз доброти й лагідности.

— О це, пані! Дай вам, Боже, здоровлячка!.. А я, бачите, Богу душу віддаю...

— Видибаєте дасть Біг!

— Ой ні годі вже про це думати, — тут вона піднялась на лікоть і подалася ближче до мене.

— Вже від мене землею тхне!..

— Хіба ви не бачите, як павутиння снується навколо мене!

— Бог зна що ви вигадуєте, бабусю!

— Еге, ви не вірете, бо не знаєте нічого, а я знаю... від своєї покійної баби чула...

Тут стара підвелася і ще страшніщим стало її лице з лільовими смугами і з сухими вогнями в провалених очах. Голос починав робитись якимсь деревяним.

— Ви не вірите, ви не вірите,—з якимсь плескотом вилітали слова.—От воно, от те павутиння... Ось воно... о... о... о...! — говорила роблячи такі рухи, ніби й справді щось ловила.

— Це те саме, про яке мені баба говорила.

Материнчиха тепер вже сиділа, випростувавшись і, показуючи пальцями кудись в куток, сухим, метальовим голосом говорила:

Бачите! бачите! Ось коли воно прийшло! Ось коли загубили Бога! Ось коли встали люде на людей, ось він, той час, про який казала баба... І встане брат на, брата! Ось воно... о... о... о!..

І прийде на землю Антихрист, якому ім'я буде Антип і посварить всіх людей, і буде литись кров братня, неповинна, і залітають по небу вогненні колесниці... Ось, як воно діятеметься... О!..

Каганець слабше і слабше блимав, а голос баби все зусилювався й виривався з надсажених грудей, здавалось, з нелюдською силою.

— І буде людям за це велика кара від Бога, бо захоче він опам'ятати людей... І пошле він спочатку голод на землю!.. І пошле болісті ріжні!.. І ніщо то не буде тому помагати і ще більше люде будуть грішити... А щоб менше було чути голос Божий і щоб менше було видно небо, то весь світ засвують павутинням... О... о...

Якось особливо-страшно прозвучало це „о!“, ніби тут, в цій закуреній хаті, при догораючому каганцеві говорило саме пророцтво.

На хвилинку вона зупинилась і розпачливо повела навколо себе руками.

— От воно, от воно, те павутиння!.. От воно наді мною!.. От воно коло вас... Ой швидкий, час, ой буде, буде кара! Ой, дивіться, дивіться скільки того павутиння Ой, дивіться!.. дивіться!..

Вся почорніла, Материнчиха відкинулась назад і більше вже нічого не говорила. За якусь годину її вже перестало давити павутиння...

Вже світало, коли я вийшла на город за Материнчину хату. Голова моя горіла. На світанку почалась нова стрілянина. Десь ревіли гармати. Просто за городом, люде в сірому копали окопи і робили з дротів загороди.

Дротяний тин тягся безкінечно далеко довгою дугою і ховався десь у дубовому ліску.

Стоючи так і дивлючись в далечінь, я безтямно повторювала:

— Павутиння... павутиння...

Чортків, 1921 р. 17. вересня.

„НЕБО І ЗЕМЛЯ.“

Захистна і тепла кімната, як і всі в нашому маленькому будинку. З кожного куточка пахне „домом“. Посеред хати, упираючись в саму стелю, стоїть ялинка. Ми, маленькі діти, бігаємо навколо неї, рахуємо всі наші цяцьки, з заміранням серця ждемо, коли „засвітять ялинку“... А під вікном вже стукають колядники і в чисту кімнату влазять пар десять мокрих від танучого снігу чобіт і урочиста пісня лунає в низьких покоях цілого будинку:

„Небо і земля, небо і земля,
Нині торжествують!
Ангели людям, ангели людям,
Весело сказують!..“

І перед нашою дитячою уявою встають хори ангелів, що літають по небу і весело сказують звідтіль про чудо, яке сталось у вертепі...

А вогники горять, а серце хто зна чому, завмірає...

— — — — — — — — — — — —

Ми вже вчимося в ґімназії. Розпустили ще три дні тому. Сьогодня Свят-Вечір. Смеркається. Вже загорілась перша зірка, яка сповіщала людям, що Різдво вже наступає і що можна сідати за вечерю... Треба було страшно поспішати. Біжимо з останніми покупками до дому. Чим далі тим більше і більше зірок, які, здається, відби-

ваються на хрустячому снігу. З кожного вікна дихає святом, а небо говорить про великий, таємничий мент, що творився у всесвіті...

„Небо і земля, небо і земля
Нині торжествують!“

Хто це заспівав? Може тільки почулося?.. Може заспівало в мені? Ах, ні! Це школярі готуються до завтрашньої колядки!..

А дома чекають. Стіл вже накритий. Всі в зборі. Але перед тим, як сідати за вечерю, бабуся кладе на покришку вугілля, кидає туди шматочки ладану і смирни і, ходячи, кадить по всіх кімнатах. Скінчивши це, підходить урочисто до кивота і перша починає заспівувати, чомусь неодмінно басом.

„Рождество Твое, Христе, Боже наш..

А ми всі, так само урочисто й радісно, підхоплюємо:

„Возсія мирові світ розума...“

У бабусі сльози на очах, і мені, дивлючись на неї, щось стискує горло.

А потім вечеря. Довга, святочна вечеря, під кінець якої ми — діти майже засипаємо... Ще раз глянувши на ялинку, ідемо спати, несучи в серці таємні сподівання на завтрішний день...

— — — — — — — — — — — —

Небо і земля...

Окопи і зоряне небо над ними...

Ми ведемо визвольну боротьбу. Що дня з рядів наших вибувають люде, але енергія наша не впала. Ми сильні, ми міцні, ми віримо...

Сьогодня тиша з обох боків. Ніч... Велика Різдвяна Ніч...

Десь там, далеко, наші близькі зустрічають свято, а ми... А ми теж святкуємо!.. Кождий з нас має в кишені пляшку горілки і пісні пироги, які принесли нам сьогодня дядьки з села. У нас теж

свято! Он хорунжий виломав гілку з ялинки і, заткнувши її коло себе в землю, запевняє, що бракує тільки свічок для повної ілюзії свята.

А там, в кутку, зібрались козаки і потихеньку заводять колядку. Вуха милує знайома мельодія. Так, так — це-ж та сама колядка, та сама, що викликала в дитячих роках такі загадково — таємничі образи...

„Небо і земля, небо і земля
Нині торжествують!“

— заводить басом козак — полтавець; за ним підхоплює якось особливо — мрійно текор — кулеметчик. І раптом, наче вода, що прорвала загату, наче вогонь, що вибухнув із свого джерела, вирвалась, залунала, покотилась лісом радісна, побідна пісня:

„Христос родився, Бог воплотився
„Ангели співають, царі вівають„...

Співали всі ми, співали з таким запалом наче хотіли перемогти себе, примусити забути все навколо і взяти участь в загально-людському святі.

„Небо і земля, небо і земля!“ — лунало в морознім повітрі з сильних козацьких грудей...

А над нами зоріли зірки і навколо нас чорніла земля свіжо — насипаних окопів...

— — — — — — — — — — — — —

Щось обірвалось...

З центробіжною силою нас розсипано по цілій земній кулі... Франція... Німеччина... Польща... Канада... Єгипет...

Струни душі натягнені і дають не завжди вірний акорд. Десь чується фалшива нота... Якась струна обірвалась...

Але в цю ніч ми всі — одно. В цю ніч ми зібрались по своїх бараках, в цю святу Велику Різдвяну Ніч, ми рвемо дроти цілої земної кулі...

Зібралися і в нашому таборі. Зібралися вбрані як могли, по святковому. Все зблідлі, зхудлі лиця. Але сьогодня очі світяться особливим, радісним огнем. Сьогодня у нас подвійне свято: з України прибув вістун і оповідає про успіхи „наших“... Захопили таке й таке місто, перервали такий-то шлях, взяли N-й полк у полон... Назви знайомих місцевостей так і сиплються. Де в кого сльози на очах. — Може швидко до дому?!..

Сідають за вечерю з невисловленими надіями і з таємними сподіваннями... У кожного молитвою на думці рідна хата... Таборові співаки заводять стиха всім нам так відому колядку. І знову чується:

„Небо і земля, небо і земля!“...

Спочатку пісня летьcя несміливо, мляво, але чим далі, тим набірає все більшої сили, більшого тепла, більшої віри; образи дитинства, минулі згадки, можливість майбутнього — все якось разом злилось в цій простій, такій близькій душі, колядці.

Відчувалось, як зникали всі дроти, всі перепони, простір зникав; були тільки ми — на Україні, в Канаді, в Єгипті, були тільки наші, прагнучі сполучення душі, був спільний, великий акорд — і не було більш фальшивих згуків.

Львів, 28. Листопад 1921 р.

ҐРОТЕСКИ.

ПЕРЕД БРАМОЮ.

Дорогами дальними, тернистими, прийшла перед браму тінню прозорою. В мороці ночі упала на коліна перед святим порогом:

— Відкрий!

І в той же мент за брамою почулось:

— Хто ти?

— Хто я?.. Я — дівчина!..

— Звідкіль прийшла?

— Ми йшли з долин. Спочатку нас ішло багато. Хотіли всі йти до брами, але шлях був такий тяжкий, іти прийшлось у гору, всі вони вибилися з сил і не дішли сюди.

— І ти одна прийшла?

— Одна!.. Я так знесилена... Мені так довго і тяжко довелось іти. Мінливі доріжки мене так дурили; вона розбігалися у ріжні боки і кожда кликала до себе. Що ні ступінь, я натикалася на тернові колючки, вони впивались мені в ноги, рвали моє тіло і майже зовсім знищили мою одіж. Ось, глянь, якою я прийшла!..

— Що-ж ти принесла із собою, із чим прийшла ти перед браму?

— Я взяла із собою всі свої цінности, всі перли і діаманти, але дорогою поволі розгубила їх і зараз я сюди прийшла лише із китицею рож

але із них, боюсь, не можна буде змити крови, що капала з моїх ранених рук.

— Яка-ж була у тебе певність в тим, що брама розчиниться перед тобою.

— Я вірила...

— Що хочеш ти побачить тут, за брамою?

— Пізнати невідоме хочу я!

— Звідкіль ти певна можеш бути, що тут не ждуть тебе нові, тяжчі дороги?

— Хай і так, але то будуть дороги невідомі...

— Чи знаєш ти, що той, хто переступить цей поріг, ніколи вже не вернеться в минуле?

— Я хочу бачити майбутнє!

— Але тобі прийдеться довго чекати, дівчино, може цілі роки... Ряд років чекати... Ти посивіти можеш!

— Я буду ждать!

Ніч змінялась днями, ішли дощі і падали сніги, літо змінялось зімою, а вона все жила своїм бажаням, все стояла перед брамою... Не озираючись назад, марила великим невідомим...

Листопад 30. 1921 р. Львів.

II. ДРОТИ.

Як міг ти так терпіти, мій великий страднику?!.. І як досі не сконала твоя зболіла, вискажена душа?!.. Як не розірвалося твоє велике серце?

Чи є на світі хоч який небудь спасений куточок, де би міг спочити твій розгорячений мізок, віддихнути твоє зранене тіло?!..

Для тебе світ в дратах...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Зіма...

Безкінечним шнуром ідуть. Відступають. Без одежі, без чобіт. Багато в жіночих кохтах. Зля-

кався-б Наполеон... Мороз вступа в свої права. На полях лишаються хорі. Не беруть... А все йдуть... Ідуть голі, обдерті, босі і лише пісня, повна туги, але-ж всеж таки пісня — дріжить в повітрі.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

А далі що?... А далі дроти, скрізь дроти... Навколо сірі, схудлі лиця, запалі очі і затиснуті, бліді уста... дроти... бараки...

Терпіння... горде терпіння, що ні перед чим не кланяється, ні в кого не просить, не жебрає...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Я бачу їх там над Дніпром, що дивляться, як рве старий свої кайдани...

Згадую ваші горячкові очі, ваші смілі пориванння і бачу ваші зламані крила, ваші зранені груди від міцних, вбраних гострими колючками, безконечних дротів. Не зойкають, не скаржаться небу, а ще раз крила пробують, і пісня віри не зникає зі сміливих уст...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Засідання, перерви, розмови в колуарах і знов дебати.

Горять, плянують, рвуться в гору дурять себе і чують, як сам мізок оповивається дрібним дротом, як він впивається в душу...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Дроти сплітаються, сплітаються, сплітаються...

Як терпиш ти, страднику, як віриш...

А в колуарах шептали про новину, яка прийшла з таборів:

— Дроти вже почали цвісти...

1921 р. 19. березоля. Перемишль.

III. У ЦЕРКВІ

Невелика, переповнена людьми церква. Море голов. Все голови в хустках і з засмаленими каркамп.

Тільки що відправили службу Божу по всіх упавших в боях. З підвищення промовляє пан-отець. Міцний, низький голос лунає на всю церкву. Говорить про тисячи жертв, поляглих на далеких полях, кров яких не могла даром пролитись, які даром не можуть лежати в землі, до кісток яких сам Господь промовляє устами Ізекіїля: „Впущу в вас духа і живі будете!“ — Так вони, наші страдники в серцях наших оживуть і нам нададуть духа...

Останні слова залунали якось особливо:

— Духа ми дамо вам, духа!.. — промовляють до нас кістки поляглих за волю братів...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Мимоволі перевожу очі на цих понурих людей, на піднесені до промовця голови в хустках.

Сумно, мов луна обізвалось в меві:

— Духа ми дамо вам, духа!

Опустились голови в хустках і з засмаленими карками, заблисли сльози на очах... У кождого в родині бракує мужа, брата, сина, — до кождого може хтось звідтіль промовити:

— Духа ми дамо вам, духа!..

Кождий з них зараз піде до дому, де жде його злиденне, буденне життя, де кождий несе півжебрацьке, голодне істнування.

— „Духа ми дамо вам, духа!“ — гуло в ухах.

Яка безкінечна покора, терплячість в очах — велика, безмірна терплячість, перед якою все, ніщо... Дивуєшся, як ці облична не втратили ще рис людини — найбільшого протестанта у світі.

І цим похиленим головам звідтіль обіцяють „дати духа“? Цим втратившим надію, цим на вік покореним очам — як їм дати духа? Яка сила може засвітити в очах полум'я духа? — яка!?.

— Прийди і вселися в ни! — почувся ззаду шепіт, такий сильний в своєму бажаню, такий переконуючий, що мимоволі обертаюсь.

Ззаду стоїть високий, сильного складу чоловік в селянській свиті, з засмаленим лицем. Піднесши очі кудись вище хусток, переконуючи і упевняючи когось, він шелотів, повторюючи кілька разів:

— Прийди і вселися в ни!..

Щось здавило горло... Дивилась довго в його очі, хотілось, вірити, що там, десь в глибині криється той самий всесильний дух, хотілось шепочучи, повторювати разом:

— Прийди і вселися в ни!..

1921, Травень, Броди.

IV. МИНУЛА ВЕСНЯНКА.

Не підходьте до мене! Не треба! Я свої пісні склала на білу могилу... Тепер мені ні з чим стрівати заквітчану весну: — всі квітки ще торік я поклала на її царське чоло.

Я не можу співати веснянки, бо минула веснянка у серці лунає — така сильна така пере можна, аж до розпачливого крику в кінці...

Я співала на білій могилі...

Від моєї веснянки рвались груди в пташок і квітки схиляли головки.

Від моєї веснянки зникло сонце у хмарах, від моєї веснянки здрігнулося небо і сколихнуло всю землю громом...

Я під сяйво блискавиць пішла від могили на

поле, де маки цвіли... Заквітчалась у квіти кріваві і пішла геть, далеко, степами...

Я зєднала веснянку з вітровою піснею, яка одна тільки знала, куди стлавсь мій шлях.

Не підходьте до мене, не треба!.. У кріваних пелюстках з червоних маків — мій шлях... Я веснянку свою відспізала.. Вітер в полі веснянку розніс!..

1921 р. Липень, Теребовля.

V. ПІСНЯ ВМЕРЛОГО МІСТА

Так, це було царство мертвих. Це був не сон, а справжна дійність, кошмарна дійсність...

На величезнім цвинтарі блукала я між трунами. То не були могили а звичайні труни — труни, розставлені просто на землі безкінечними рядами і неприкриті землею.

З німим жахом блукала я між ними і не могла знайти кінця цього дивовижного цвинтаря.

На трунах скляні віка дозволяли бачити навіть тіла умерших. Невимовне враження робили ці, так мало заховані від нас, тіла: — закостенілі і змертвілі, а ознаками розкладу в устах, вони в той самий час, наче продовжували ще жити з нами і наче зменшували ту прірву, що утворила поміж нами смерть.

Проходячи тим лябіринтом поміж трунами, нарешті опинилась я на доріжці, яка виводила на улицю дивного міста, серед якого стояв той цвинтар. Дивне воно було тим, що будинки його не робили враження домів, де мешкають живі люди і досить було раз глянути на них, щоб зрозуміти що їхні господарі лежать там, під скляними дахами і що між будинками і тими, що лежали, є не розривний звязок.

Коли я йшла по улиці, мене зустрінув старець, що йшов у напрямі цвинтаря. З жахом спинила я на ньому свої очі: та ж це той самий, оден із *тих*; ті ж самі мае він здерев'янілі очі, та ж сама напружена байдужість у лиці. Так... це було без сумніву — він ішов туди, до своїх братів єдиною дорогою, яка йому зосталась...

Я почала тікати далі від того цвинтаря туди, куди так обіцяюче вели великі вулиці.

В далечині побачила жінку. Прекрасна, молода, вона йшла, злегка схиливши голову. Я кинулась до неї, як до свіжого струмка:

— Скажіть, де є тут люде?

Женщина спинилась, піднесла голову і... пара занімілих, зблідлих, з відсутністю всяких бажань, очей глянула на мене.

— Люде?.. Там!.. — вона показала рукою в бік цвинтаря.

— Ні, де тут живі люде?!.. — майже крик нула я.

— Живих людей немае... — швидче можна було зрозуміти, ніж почути з поблідлих уст.

Схопившись за голову, я стояла і так безнадійно дивилася навколо себе... Раптом серце стукнуло: в долині, між деревами, над ставком, сиділа маленька дитина і гралася жовтим піском.

— От, спасіння!..

В одну мить я вже була коло дитини, схопила її на руки, хотіла зацілувати, затиснути в пестощах, замилуватись її очками й волоссям...

— Що це?!..

На мене дивились дві плями, двоє безвиразно-байдужих до всього очей..

— Як?.. І вона?! Невже і вона?!..

З жахом спустила дитину до долу... Якась надлюдська сила штовхала мене глянути на себе в зеркало ставка, — хай хоч своє побачу я живе лице... Схилилась над ставком і... раптом зойк,

остáнній зойк живого зáлунáв по улицях умерлого міста...

Вода відбила з моїх очей дві порожніх глибини...

16. X. 1921 р. Скала.

VI. СПИ, ХЛОПЧЕ, СПИ!

(Пам'яти О).

Широкі весняні поля кликали жити, коли тебе позвала смерть до себе. Полег чесно і лежав тихо, з отвертими очами, дивився просто в небо. Місяць намагався відкрити таємницю смерти і напружував усі свої проміні, щоби пізнати її. Весняве повітря дратуючи щось обіцяло, а ти лежав мертвий, німий, з покрівавленими грудьми...

— — — — — — — — — — — — —

Нестерпимо пахтів бузок. Змішувався з запахом ладану. На цвинтарі зібрались твої побратими навколо тебе, такого мовчазного і зрозумівшого все. Змученими голосами співали тихо:

„Спи, хлопче, спи!"..

І лунало в повітрі:

„Спи, хлопче, спи!"..

І відповідало за цвинтарем поле, що кликало жити:

„Спи, хлопче, спи!"

І ридав вітер, сам не засипаючи ні на хвилину:

„Спи, хлопче, спи!"...

Пісня чим раз розгорталася. В блідих лицях горіли очі, з ослаблених грудей кричало:

„Усюди кров, усюди кров!"...

Як так?.. Чому?.. Для чого кров!.. Чому це молоде, горде обличча замкнуло так міцно уста, закрило так щільно очі?..

„Спи, хлопче, спи!“ — заспокоюючи завів знову тенор.

Так колисав його голос, такий спокій обіцяв там, в невідомім світі.

— „Про долю, волю тихо спи!“ — підхопили другі голоси!

— „Про долю, волю Вітчини, чи-ж можуть бути кращі сни?!„...

Як безнадійно прозвучало, наче земля, що вдарилась об віко твоєї домовини...

А сірі обличчя, сірі люде стояли схиливши голови, а очі хотіли заглянути туди, за межу, туди, де кінчались дроти і в'язниці, туди, де ти лежав і тихо — тихо спив

„Про долю, волю Вітчини!“...

16. Квітня. 1921 р. Броди.

VII. IMPROVISACIA.

Свічка ледве блимає в моїй порожній кімнаті. Розливає боязко — дріжаче світло.

Сижу зігнувшися в куточку свого ліжка і засохлими устами повторюю:

— Він уже сюди не прийде!..

Зів'ялі квіти — свідки останьої літньої прогулки, сумно схилили головки над ліжком, Зім'ятий лист дріжить в занімілих пальцях. Ще раз і ще читаю між рядків:

— Вже більш сюди не прийде!..

Осінній вітер хоче вірватись до мене, брязчить шибами; здається він скликав усіх своїх фурій і вони святкують, водять свій танець на трупах трав минулого літа.

Вітер реве, вітер свистить, раптово стукає в двері, примушуючи всю мою істоту напружитись в трізожному сподіванні. А потім починає шепотіти:

— Не вірь, покинь надії... Він вже сюди не прийде!..

З усіх кутків моєї кімнати повилізала самотність і дивиться, слідкує за кожним моїм рухом. Її маленькі зеленасті очі повпиналися наче колючки, а сині, скривлені потворною усьмішкою уста шепочуть:

— Не тужи, ми лишимось з тобою... Не жди... Він більш сюди не прийде!..

1921 р. 16. Жовтня. Скала.

VIII. КВІТИ.

Сьогодня, як і вчора, він проводив мене, аж до моїх воріт. Сьогодня, як і вчора, він зупинився коло мого ґанку і схилившись дивився мені в очі. Як і вчора, його лице було таке бліде при світлі ліхтаря, в той мент, коли уста шептали:

— Чи зберегли ви квіти, наші квіти.?..

Пять років тому назад, коли ми з ним прощались, коли в останнє бліді уста зєднались поцілунком, він дав мені у руки квіти.

— Не забувай! — сказав...

Було то пять років тому назад і от тепер, схиливши своє лице, він ще і ще питавсь:

— Чи зберегли ви наші квіти?..

Нічого не відповіла йому. Тільки мовчки чула, як його блідість передалась мені. На силу промовила:

— Три роки я вже не сама.

— Знаю, але я питаюсь у вас про квіти?

Як мертва подала я руку на прощання; він тихо устами припав до зимних пальців моїх рук... Пішла. Нічого більше не сказала...

Але я знаю, знаю, що завтра знову чекатиме він, як і вчора, там коло парку, де уміраючі пожовклі дерева, жадібно п'ють останні пестощі заходячого сонця.

Знаю, що й сьогодня я, так як і вчора, буду вибірати найдальші дороги від парку і все таки піду туди і там буду шукати, поки не зустріну блідого обличчя і не зблідну сама. І коли він і завтра, мене проводивши до ґанку, знов спитається:

— Де наші квіти? — я не знаю, чи зможу так, як і сьогодня лиш мовчки піти і почути доторкнення уст до моїх зімних пальців.

Я не знаю, чи зможу йому відповісти на те, чого він навіть не питає.

Я не знаю, чи вистарчить сил не віддати все те, чого він ніколи не вимагає?..

Чортків, 21. жовтня. 1921 р.

IX. ОСІННЯ.

Чого що вечора чекаєш ти в кавярні? Чого шукаєш ти між зрадливих огнів ти — осіння женщино?!..

Чому за мармуровим столом сидиш ти вічно одна, вічно в чорному, з підведеними фарбою очами і з страдницькою зморшкою в бровах?

З під темних вій шукаючо дивляться очі газелі: холодні дні, можливість горячих ночей, життя і смерть злилися в них.

Нервово здрігаються пишні груди, котрі, може, завтра вже мусять упасти, просять останнього поцілунку уста, які може вже завтра зів'яднуть, бліді руки, здається, молять когось, а очі горять і горять захованим огнем...

— Осіння женщено! Ти чуєш, як хлипає дощ за вікном.

— Женщино, чи відчуваєси зімне дихання завтрішнього дня?

— Скажи, кому з нас віддаси свої останні пестощі!

— Женщино, невже ти і сьогодня зостанешся сама?!.

24. Жовтня. 1921 р. Чортків.

X. ЖЕНЩИНА.

На роздоріжжі, де загадкові шляхи розходяться направо і наліво, вперед і назад, нерухомо, вся випростана, з відкритим чолом, з опущеними до долу очами сидить женщина... Не знати до чого вона так пильно прислухується; її постать — втілена чуйність, а її очі не знати куди дивляться крізь опущені повіки. Що шепочуть час від часу її бліді уста? В яких краях вітає її сокрита думка?

Чи в образах минулого себе вона втопила й розмову з тінями веде?..

Чи шепотом майбутнього зачарувалась і розгадать бажає невідоме?..

Чи дражливий крик сучасного примусив замислитись і увійти у себе?..

Дорогою день у день проходять тисячі людей, кожний в свій бік, кожний спішить, кожний так певно знає свою дорогу. З них мало хто зверта на неї очі — лиш де хто кине здивовано — байдужий погляд у її бік.

Не раз жінки підходили до неї, та хліба кусень подавали. Але здивовані таким дивним мовчанем, не стрінуті а ні єдиним рухом, спішились відійти, покинувши в її ногах нікому непотрібну жертву.

Підходили до неї не раз старі діди із зморшеними чолами і посивівшими від мудрости головами; підходили і юнаки з блідими обличчями і з мрійно — таємними очами, зведеними до зоряного неба. Підходили, зупинялись коло неї. Одні хотіли пізнать її, другі вимагали пророкування з її поблідлих уст..

Вона сиділа все, як і раніш; ні одним рухом не дала розгадать себе, сиділа, немов прикована до місця, сиділа, не давши відповіді ні на одно питання...

День сьогодняшний гонить вчорашній, а зоряне небо нагадує вічність. Вона ж, прикована до землі, сидить день і ніч під відкритим небом і не знати що ховає в своїх півзакритих очах: глибини минулого, чи трівогу сучасного, чи катастрофу майбутніх віків!..

1921 р. 21. Жовтня, З бараж.

XI. ДВІ.

Но цвинтарі в передвечірній час, коли так довго лунає відгук далеких голосів між закинутими могилами, вона блукала самотньою сірою постаттю. Руки безвладно спустила до долу. Сама до себе шептала:

— Звідки брати сил?.. Куди йти далі?.. Хиба спинитися, покласти кінець всьому?..

Ах, як би це сталось звідкись зовні, яка б вона була вдячна, але була така самотня, така безсила!.. Безвладна, безпомічна, вона лише могла блукати у присмеркових тонах безлюдногоє цвинтаря...

Спинилась коло старого монумента, оперлася об дерево і так стояла нерухома, без думок, без сліз, спустивши вздовж тіла руки. Смутними очами провожала погасаюче сонце.

І враз здрігнулася.

— Хто це?

В де кількох кроках, на камінним підвищеню лежала біла, нерухома постать. В німім одчаю заломивши руки, вона не рухалась і більше не кричала, хоч відгук її крику, здавалось, ще лунав по між похмурених дерев.

Здавалося, що ця жінка йшла по східцях горя і дійшовши до найвищого ступня, спинилася, й застигла там навіки; з останнім зойком руки простягла і сама впала на могилу, камінною нерухомою...

Груди наповнилися неймовірним, гострим болем. Так заздрила тій, закам'янілій жінці, так страшно було вийти за браму цвинтаря, туди, де вона тепер мусіла шукати забуття.

Ноги згивались . Рвдаючи, упала на коліна, притиснулася головою до ступнів понумента, і горячково молилася до когось:

— Спаси мене, спаси!..

1921 р. 19. Вересня, Чортків.

СЦЕНІЧНІ ФРАҐМЕНТИ.

І. ЗМОРА.

Невеличкий, продовгуватий, низький альков. Підлога з ґранітового каменю, а стіни з білого мармуру, без жадних дверей, закруглені так, що немає ніяких кутків. Панує зелено — сиза мла, в якій видніється непевних форм ложе, а на ньому біла жіноча постать. Вона в довгій сорочці, з розплетеною, чорною косою і з блідим, мармуровим обличчям. Жінка спить. Постать її цілком нерухома, але лице раз у раз болюче здрігається. По павзі, з глибини алькова чується глухий голос.

Голос. — Так, так!.. Спиш... Спиш собі, а з того часу минув рік, як ти сказала своє: „хочу!“.. Цілий рік минув з того часу, коли зірвавши в долі квітку, пішла до життя з піднесеним чолом... Чи згадуєш ти той мент, коли, в безмірнім щастю ти виклик кинула мені?. Чи пам'ятаєш ти, як хотіла безмежністю своєї волі знайти ключі від брами вічности?.. Скажи тепер мені, де той, з ким хотіла ти силомиць перейти крізь неї?

Досі нерухома постать жінки здрігається, з її грудей виривается важкий стогін, повіки очей помалу відкриваються. В той же час з глибини алькова виходить невиразна постать в сірих шатах і стає в головах жінки.

Постать (*нахиляючись над жінкою.*)

— Скажи, де ділося твоє непереможне „можу“ ?!.

Жінка (*помалу підводячись і широко відкритими очима придивляючись до постаті.*)

— Хто б ти не був, яка-б отрута не лилась з твоїх страшних річей, — скажи мені, ти знаєш, де він?..

Постать *(нахиляючись ще низче.)*

— Він там, за брамою! *(показує кудись в пітьму.)*

— Він там, — ти тут, а поміж вами брама.

Жінка *(благаюче)* — Де ключ? Скажи!

Постать *(суворо)* — Навіщо ключ тобі, коли ти маєш крила?.. Тепер ти спробуй силу їх!..

Жінка. — Ти маєш ключ!.. віддай його мені!.. Віддай!..

Кидається до постаті, але та в мить зникає там, де перед тим зявилась. Жінка непритомно падає на холодну гранітову підлогу. В зелено-сизий млі чується довгий, самозадовольнений, грубий ретіт.

1920 р. 3 жовтня, Винниця.

II. ПРОБУДЖІННЯ.

Ніч. На темному тлі високої скелі — біла жіноча постать. Вона сидить на каменю під сірою скелею, ні одним рухом не видаючи присутности життя. Трохи згодом з правого боку входять двоє. Вони одягнені в чорні, довгі плащі, озираючись ідуть, тихо говорять.

Перший: Вона сидить так, як сиділа минулу ніч. Як і раніш, не можна відгадати, куди дивляться її очі. Руки вона тримає так, наче їх хтось прикував до скелі і вона не може притиснути їх до хорих грудей. Ноги її наче окуті незримими кайданами... О, вір мені, мій друже, вона тепер живий лиш мрець і вже ніколи не встане.

Другий: Ні, ні, мій брате! Ще тоді, коли ударив грім, коли вона упала непритомна, я все казав: — вона не вмре! Те, що ти називаєш смертю, то є лише хвилеве забуття і її очі не

зпинялися з холодною байдужністю, а дивляться лише в глибінь себе. У ній іде у цей мент боротьба і ти, мій брате, будеш свідком чуда, — як сила: духа переможе і вона встане знов!

Перший: Ти кажеш — „встане“. Як же то може бути? Хіба не бачив ти, мій друже, як рушилися ті будівлі, що разом всі ми будували як нищило пожежі море всі здобутки, усі наші творіння? Хіба не бачив ти, як ні одної скарги не вирвалося з уст її; чи зауважив ти хоч тінь яка-б пробігла на помертвілому чолі?

Ні! як тепер вона сиділа нерухома, ніщо не в стані розбудить її, бо власне горе її придавило і власний біль спустошив груди.

Другий: Є, брате, речі, яких ми ще не розуміємо! Я хочу розповісти тобі про те, про віщо ще ніхто з братів не знає:

Це трапилось минулої ночі, як ми з тобою були тут і ти заснув, схилившись на каміння. А я не спав... Я все чекав, як чекаю ще й досі кожної ночі.

І раптом, чую я, мов тут, по під землею безмежно-тихий стон,.. Ще, ще раз — то брати, кайданами закуті прокльони небу посилали... І от тоді сталось те, чого так довго я чекав. Вона вся подалась вперед і бачив я, як благально піднялись у гору її руки!

Перший: *(по павзі, глухо.)* Вона однаково не встане. — Як може встати той, хто є цілком розбитий? То може статись лиш тоді, як неможливе зробиться можливим.

Другий: О, почекай! Неможливе мусить статись!..

В цей час десь здалека чується спів, спочатку тихий, потім сильнійщий і дивна пісня без слів, розготається тяжкою скаргою.

Жіноча постать при перших, же звуках пісні, здрігується, її очі дивляться в напружепюв далечінь, а руки судорожно хапаються за скелю.

Звуки ростуть, сильніщають до них приєднується брязкіт кайданів. Жіноча постать робить надлюдське зусилля і встає на ноги.

Пісня скарги звучить погрозою. Витягнувшись вся вперед, вона йде в напрямку згуків. Пісня переходе в крик, в якому чуються голоси перемоги... Обличчя жінки міняється, вся її велична постать завмірає в екстазі невимовних почувань... Раптом, скинувши руки, кидається туди, де скаржаться й ридає пісня...

Постаті вчорному падають ниць...

1920. р. Листопад.

III. ШЛЯХИ.

Ліс. Ніч. Запущене рождоріжжа. Навколо чагарники, гущавина.. З глибини лісу наближається постать Чоловіка. Він стомлений ледве тримається на ногах, одежа його обдерта. На роздоріжжі зупиняється.

Чоловік. — Як, знову?.. Знову роздоріжжа?.. Якою-ж стежкою тепер іти? Де вихід з лісу цього? Раніш я йшов великими шляхами, пізніш вони все звужувалися й меншали, а потім цілком кудись зникали і я трапляв на лісові дороги, такі до божевілля довгі, — дороги, що зненацька обривались і не вели нікуди... Тепер стежкою глухою прийшов сюди і... знову роздоріжжа — куди іти? Знесилився і змучився вже я. Не маю сил вже далі йти... Спочити-б трохи...

Лягає на моху і дивиться в небо. В той час роздоріжжа спалахує якимсь дивним огнем і одночасно засвітлюються ріжними огнями три однакових доріжки: праворуч — фіолетовим, ліворуч — блакитним, просто — червоним. Раптово на фіолетовій доріжці здалека віділяється якась постать в лільових шатах. Вона наближується до чоловіка. і говорить тихим, оксамітним голосом

Фіолетова постать. — Чому не вернешся до мене? Моєю-ж стежкою ти йшов колись... Глибокий світ мого огню колись тебе так вабив.

Чи згадуєш мене? З тобою поруч ми йшли стежкою твого минулого. Невже забув ти, скільки квіток ми на шляху своїм збірали? Невже забув святиї мрії, які ми пестили в своїх грудях, які ми несли в жертву великому огню, що й досі палає і вабить до себе своїм глибоким фіолетовим тоном? Іди ж до мене, не вагайся! Не пробуй іти иншими стежками. Повірь мені: вони твої лиш знищать сили. Як ступиш ти на стежку, що йде вліво і вабить так блакитним сяйвом, то знай, що зрадить воно твоїм усім надіям і викине назад на роздоріжжа, уже безсилого шукати щось... Чи бачиш стежку другу, що в'ється стрічкою крівавою у пущу? То сама найстрашніща, бо називається сучасним. На неї не ступай: вона тебе привабить яскравістю своєю, зачарує тебе квітками ночі і забере у тебе все, що зможе: надії, мрії, згадки, — усі придбаня днів минулих, усі пелюстки зібраних квіток із вітром рознесе і жебраком підеш ти по пустині дикій, і вже не зможеш зупинитись, а будеш жадібно хапатись за хвилину, щоб потім через мить забути вже про неї...

Червона постать: *(підходить близько і сміливо)*. — Як, знову ти? Чого прийшла? Раз ти назвалася минулим, то мусиш там і пробувати: невже гадаєш ти, що хоч одна людина піддатись може на твою намову. Невже гадаєш, що лишилась хоч одна душа, яка б могла із чарами моїми поборотись? Лиши ці мрії! Одійди собі в своє минуле!

(Постать в фіолетовому, гордо випроставшись, відходить, ступаючи на свою дорогу, говорить спокійно і впевнено:

Постать в фіолетному: — І все твоє перейде у минуле бо ти — лиш мент!

Червона постать. — Хай буде й так, але я йду яскравою дорогою життя. Іди зі мною,

чоловіче! Ми підем разом на уклін до червоного огню. Не зупиняючись, ми будемо іти дорогою тією, де кожний мент несе з собою щось нове і несподіванками своїми п'янить. Підемо стежкою, де кожний крок для тебе буде загадковим, бо ти не знатимеш того, чи твоя нога ростопче рожу, чи гострі колючки тернини. Ми підем шляхом тим, не знаючи ніяких перешкод, і хоч би ззаду лишились річки крови — чи нашої, чи братньої, ми будемо іти усе вперед з одним гаслом: – хочу жить! Як не жити, тільки б жити, тільки б ловити нові менти, тільки б кинути найбільше квіток до ніг єдиної, всевладньої богині— „Жаги життя!".

Іди ж, іди; Хіба не бачиш що ти вже мій?

Силомиць підводить Чоловіка, обвиває руками, хоче закрйти червоною керею. Спочатку чоловік наче піддається, але за мент починає пручатись.

Чоловік. — Куди ведеш мене?

Червона Постать. — На шлях життя!

Чоловік. Я хочу чистої дороги!

Червона постать. — Моя дорога що дня змивається.!

Чоловік *(з жахом)* Навіщо кров у тебе на устах?!

Червона Постать. — Ха-ха-ха! Не бійся! Хіба і досі ти не зрозумів, що кровю ми купуємо сучасне?!

Чоловік. — Не хочу крови! Пусти!

Червона Постать. — Але ж послухай, нерозумний, та ж крови хочуть тепер всі!

Чоловік. *(борсаючись)*. Не хочу я! Спасіть!

В цей мент цілий ліс освітлюється якимсь дивним блакитним світлом, при якім червоний огонь блідне. Постать в червоному випускає чоловіка з обіймів, сама, загортається в свою керею, згинається і безкінечно маленька, прихилившись до землі, зникає.

Здалека десь, на блакитній стежці, чути ніжний срібний голос.

Голос блакитного світла. — Іди, іди до мене скорше, не вагайся, не бійся ступить

на стежку невідомого. Поки ще чуєш в грудях силу, в серці огонь—іди, іди!.. Я проведу тебе по стежках незнайомих, відкрию перед тобою край таємної завіси, перед престолом огню майбутности... Я дам тобі в провідники мою сестру Надію. Вона загоїть усі болі, обмиє рани всі цілющою водою із джерела свого. Ходи ж, ходи...

Лице чоловіка з кожним словом світліщає, очі приковані в далечінь, туди, де чути голос. При останніх словах голоса, кидається на коліна і, простягаючи руки, скрикує:

Чоловік.—Я йду, до тебе, свята моя!

1921 р. Червень. Бережани.

ЗМІСТ:

	Стор.
Липовий хрест	3
„Подяка“	10
Павутиння	13
„Небо і земля“	22
Ґротески:	
I. Перед брамою	26
II. Дроти	27
III. У церкві	29
IV. Минула веснянка	30
V. Пісня вмерлого міста	31
VI. „Спи, хлопче, спи!..“	33
VII. Improvisacia	34
VIII. Квіти	35
IX. Осіння	36
X Женщина	37
XI. Дві	38
Сценічні фраґменти:	
I. Змора	40
II. Пробудження	41
III. Шляхи	43

UNIVERSITY OF
JUN
23
1983

Літературна Бібліотека „РУСАЛКИ“

ДОСІ ВИЙШЛИ СЛІДУЮЧІ ВИПУСКИ:

1) **Олесь Бабій**: Ненависть і любов. *Поезії.*
2) **Клим Поліщук**: Скарби віків. *Леґенди.*
3) **Клим Поліщук**: „Всенко“. (*Із записної книжки*).
4) **Галина Орлівна**: Шляхом чуття. *Новелі.*
5) **Олесь Бабій**: Шукаю людини. *Нариси.*
6) **Лімниченко**: Хуртовина. *Поезії.*
7) **Василь Софронів**: Під сміх війни. *Нариси.*
8) **Клим Поліщук** Роспята душа.
9) **Тогож автора**: Веселе в сумному. *Сатири.*
10) **Клим Поліщук**: Жменя землі. *Гал. леґенди.*
11) **Вол. Островський**: Хома Дубило. *Історичне оповідання з життя Холмщини.*
12) **Тиберій Горобець**: Квіти й бодяче.
13) **Галина Орлівна**: Перед брамою. *Новелі.*
14) **Клим Поліщук**: Отаман Зелений. *Сучасний роман.*
15) **Антін Павлюк**: Незнайома. *Уривки із записника.*
16) **Ф. Дудко**: Краса життя.
17) **В. Островський**: Вівці й пастирі.

АДРЕС: Видавництво „РУСАЛКА“,
ЛЬВІВ, вул. Куркова ч. 10.

25 X 18 5

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY